

FILOZOFIJAS LOMA MŪSDIENU SABIEDRĪBĀ

THE ROLE OF PHILOSOPHY IN CONTEMPORARY SOCIETY

Leonards Leikums, *Dr. phil.*, LLU SZF Filozofijas katedra, Jelgava, Lielā iela 2, e-pasts leonards.leikums@llu.lv, t. 63005649

Gunārs Brāzma, *Dr. phil.*, LLU SZF Filozofijas katedra, Jelgava, Lielā iela 2, e-pasts gbrazma@latnet.lv, t. 63005649

Abstract. The paper considers philosophy as a comprehensive system developing together with society. Philosophy can be considered either from substantial (essential) point of view or from functional point of view. Axiological function, critical function and prognostic function are the major functions of philosophy in contemporary society. Function of developing an individual's world-view, methodological function, integrative function and therapeutic function are also significant. Philosophy promotes creative and critical thinking, develops value orientation in education.

Nowadays together with the theoretical aspects of philosophy its practical orientation consisting mainly in ethical dimensions is of growing importance. The attitude of Latvian society towards morality and ethics is still strongly influenced by the decades of Soviet occupation. At the same time, the influence of the Western consumer culture has increased since Latvia regained independence. Further research is necessary on Latvian society's attitude towards moral and ethical issues, as well as on the role of the ethics courses in Latvian schools and universities.

Although the contemporary philosophy of education emphasizes approaches of virtue ethics and character education, it would be wrong to deny the significance of ethical knowledge and understanding, which is the major component of ethics courses. One of the problems making the teaching of ethics more difficult is the widespread attitude of simplified moral relativism in the contemporary society. This attitude results in avoiding rational discussions on ethical issues. Nevertheless the rational analysis of ethical problems is necessary because it develops skills of argumentative discussions and the understanding of ethical concepts, as well as teaches one to avoid conformism, simplified clichés and ideological manipulation.

Key words: functions of philosophy, contemporary society, education, morality, ethics.

Ievads

Domājot par filozofijas lomu mūsdienu sabiedrībā, vispirms jāpievērš uzmanība filozofijas sākotnei. Kāpēc radās filozofija? Varbūt tā nevis radās, bet pastāvēja un attīstījās līdz ar cilvēka domāšanas attīstību? Ja pieņemam, ka filozofija sakņojas domāšanas sākotnē un ka tā funkcionē ne tikai konceptuālās formās, bet var izpausties arī jutekliski tēlainās, vizuālās formās, tad filozofijai var piešķirt absolūtu nozīmi tajā ziņā, ka filozofiskā doma var formēties visdažādākajos domāšanas līmeņos, sākot ar pirmatnējā cilvēka sapratnes visvienkāršākajiem atspoguļojumiem, līdz pat mūsdienu cilvēka prāta visabstraktākajiem konstruktiem. Šādā skatījumā filozofija kā filozofisku domu veidošana un izteikšana funkcionē visdažādākajos cilvēka domāšanas diskursos – gan mitoloģiskā, gan mākslas un reliģijas, gan arī indivīda un kolektīvās pieredzes diskursā –, atspoguļojot lietas un to sakarības vispārīgā veidā, piedāvājot atziņas, kas der daudzām dzīves situācijām un veido gudrības pamatu (Гурина, 1998, 108-137).

Turpretim, ja filozofiju skata zinātnisko atziņu diskursā, tad Eiropā tā konstituējās tikai VI gadsimtā pirms mūsu ēras. Šādā skatījumā filozofija, kas pretendē uz likumu atklāšanu un

universālu atziņu veidošanu par pasauli, skatāma kā sistēma un vērtējama ar noteiktiem filozofiju raksturojošiem kritērijiem: virziens, metode, skola, filozofs u.c.

Filozofija savā gadu tūkstošus ilgajā attīstībā atklāj sevi visdažādākajās izpausmēs: gan teorētiskajās, gan praktiskajās formās, gan saiknēs ar mitoloģiju un reliģiju, mākslu un zinātņi, gan cilvēka gudrības un dzīvotmākslas raksturojumos.

Filozofijas loma sabiedrībā nav apšaubāma. Diskutēt var vienīgi par to, kādā veidā šo lomu un nozīmi atspoguļot. Var vērst uzmanību uz pašu svarīgāko, uz galveno, būtisko filozofijā – skatīt filozofiju substancionāli. Bet var arī dot izvērstāku skatījumu – aplūkot filozofiju funkcionāli. Tā saucamā substancionālā pieeja atklāj vienoto daudzajā, bet funkcionālā pieeja atklāj daudzo vienotajā. Tā vai citādi, abas pieejas viena otru papildina. Jāatzīmē, ka substancionālā pieeja tāpat kā funkcionālā nedod viennozīmīgu rezultātu, jo filozofijas būtību var izteikt dažādi. Un katrā no atbildēm būs daļa patiesības. Vai var šodien apšaubīt antīkajā filozofijā populāro atziņu, ka filozofija ir gudrības mīlestība? Un vai vajag apšaubīt Aristoteļa uzskatu, ka filozofija ir zinātne par būtību, cēloņiem, sākumiem? Filozofija vienmēr bijusi saistīta ar gudrību, tādējādi uzturot saikni ar cilvēka praktisko darbību. Tāpat arī filozofija vienmēr bijusi saistīta ar relatīvi pastāvīgā, nemainīgā, būtiskā atklāšanu, uzturot saikni ar zinātņu atklātajiem likumiem un likumsakarībām.

Raksturojot filozofijas lomu mūsdienu sabiedrībā, nepietiek pievērst uzmanību kādai vienai filozofijas iezīmei vai funkcijai. Ņemot vērā to, ka filozofijai ir sazarota struktūra (nozāres, virzieni, metodes), filozofijas loma izpaužas visai daudzveidīgi. Turklāt filozofija attīstās, un tas atspoguļojas filozofijas lomas izmaiņās.

Vai var pieņemt par patiesu tēzi, ka filozofijas loma sabiedrībā palielinās? Skatot un vērtējot filozofiju sabiedrības attīstības gaitā, var secināt, ka filozofijas loma sabiedrībā mainās līdz ar konkrētu vēsturisko apstākļu maiņu. Precīzāk – mainās filozofijas funkcijas. Ir laikmeti, kad skaidri redzams filozofijas lomas pieaugums (VI – IV gs. p.m.ē. Senajā Grieķijā, renesanses laikmets, XVIII gs. apgaismības laikmets). Jāatzīmē, ka filozofijas loma parasti ir palielinājusies tad, kad sabiedrībā ir izveidojusies krīzes situācija, kā tas pašlaik ir arī mūsdienu Latvijā. Šādā situācijā filozofiskai domai jānorāda uz iespējām krīzi pārvarēt.

Kā ir ar filozofiju mūsdienās? Neapšaubāmi, vairāk vai mazāk izsmeļošas atbildes meklējumi saistās ar dažādu sabiedrības attīstības determinanšu izvērtēšanu mūsdienu sabiedrības samērā vienotajā, bet vienlaikus tik daudzveidīgajā attīstībā. Kā filozofija iekļaujas pasaules ekonomiskajās un politiskajās kustībās? Kā filozofija iekļaujas zinātnes un tehnikas un ar to saistīto tehnoloģiju attīstībā? Kā filozofija veicina garīgās kultūras attīstību? Vai filozofija ieņem pietiekami svarīgu vietu izglītībā? Vai filozofijas studiju kursi universitātēs ir jāmāca kā obligāti?

Vai filozofija ir nepieciešama mākslā, biznesā, sportā u.c.? Atbildes uz šādiem jautājumiem ir iespējamas tikai apjomīgu pētījumu rezultātā.

Raksta mērķis – sniegt filozofisku refleksiju par filozofijas lomu mūsdienu sabiedrībā, uzsverot ētisko dimensiju.

Filozofijas funkcijas mūsdienu sabiedrībā

Mūsdienu sabiedrībā filozofija pilda vairākas funkcijas. Svarīgākās no tām ir izziņas funkcija, prognostiskā funkcija, pasaules uzskata veidošanas funkcija, metodoloģiskā funkcija, integrējošā funkcija, kritiskā funkcija un aksioloģiskā funkcija (Бучило, Чумаков, 2001, 35-39; Кокановский (Ред.), 2003, 5-26; Канке, 2005, 9-25; Крапивенский, 1998, 3-11; Степин, 2009). Mūsdienās aizvien vairāk tiek runāts arī par filozofijas terapeitisko funkciju (sk. Philosophy as Therapy – Introduction).

Izziņas funkcija izpaužas, atklājot pasaules vispārīgākās sakarības un racionālā veidā izskaidrojot pasauli. Filozofija veido jaunus jēdzienus, izstrādā hipotēzes, jaunas koncepcijas un teorijas. Filozofija uzsver patiesību kā vērtību. Izziņas aspektā mūsdienu filozofijā jūtams jaunu, oriģinālu koncepciju trūkums. Izziņas funkcijas pavājināšanās skaidrojama ar strauju zinātnes attīstību. Filozofiskās izziņas problemātiku lielā mērā ir pārņēmušas citas zinātnes (Hesle, 2011, 1-27).

Līdztekus izziņas funkcijai filozofijā skatāma **prognostiskā funkcija**, kas izpaužas dabas attīstības, sabiedrības attīstības un izziņas attīstības prognozēšanā. Dabas attīstības prognozēšana pamatā notiek evolūcijas teorijas kontekstā, izmantojot jaunākos dabaszinātņu atklājumus. Sabiedrības attīstības prognozēšana izpaužas galvenokārt brīdinājumos par iespējamiem draudiem un riskiem. Filozofi reti nodarbojas ar pareģošanu. Sociālās prognozes norāda tendences, kas negatīvi iespaido sabiedrības funkcionēšanu un attīstību. Tās tiek izteiktas varbūtības formā. Sabiedrībai destabilizējoties, vajadzība pēc prognozēm pieaug. Sociālās prognozes vairāk īstenojas slēgta tipa sabiedrībās nekā atklātajās sabiedrībās. Tas izskaidrojams ar to, ka tiek veikta totāla varas kontrole pār sociālajiem procesiem. Pēc būtības slēgtajās sabiedrībās attīstība tiek noteikta ar varas mehānisma palīdzību.

Savukārt izziņas attīstībā filozofijas prognostiskā funkcija izpaužas divējādi: kā filozofijas refleksija par gaidāmajiem zinātņu atklājumiem un kā hipotēžu, koncepciju veidošana filozofijas kontekstā.

Pasaules uzskata veidošanas funkcija. Šī funkcija izpaužas zināšanu un uzskatu sistematizēšanā par pasauli. Pasaules uzskats ir vispārīnātu atziņu sistēma par pasauli, kas izpaužas noteiktās vērtīborientācijās un īstenojas cilvēka darbībā (Vedins, 2008, 109). Cilvēku apziņā

pasaules uzskats darbojas kā integrējoša sistēma, kas vieno individuālo un sabiedrisko apziņu. Tam ir liela nozīme cilvēka vērtīborientācijā un praktiskās darbības regulācijā.

Kāda loma pasaules uzskatā ir filozofijas zināšanām? Atkarībā no pasaules uzskata pamatformām un veidiem filozofijas zināšanas pasaules uzskatā spēlē atšķirīgu lomu. Vēsturiski izveidojušās trīs pasaules uzskata pamatformas: mitoloģiskais pasaules uzskats, reliģiskais pasaules uzskats un filozofiskais pasaules uzskats. Bez šīm pasaules uzskata pamatformām izšķir arī pasaules uzskata veidus: politiskais, tiesiskais, dabaszinātniskais, estētiskais u.c. pasaules uzskata veidi. Mūsdienu sabiedrībā aktuāls ir filozofiskais pasaules uzskats, kur filozofijas uzskatiem un zināšanām ir svarīga loma. Tās funkcionējot veido vai nu pasaules uzskata pamatu, vai arī atrodas pasaules uzskata centrā.

Metodoloģiskā funkcija. Filozofijas metodoloģiskā funkcija izpaužas galvenokārt zinātniskā izziņā un ar to saistītā praktiskā darbībā. Filozofiju un zinātņi vieno kopīgais. Proti, gan filozofijai, gan zinātnei ir kategoriālais aparāts, raksturīga racionalitāte, orientēšanās uz likumu un likumsakarību atklāšanu, tieksmās veidot viengabalainas konceptuālas sistēmas. Līdztekus kopīgajam vērojams arī atšķirīgais. Proti, mūsdienu zinātnē prevalē kolektīvais darbs, bet filozofijā joprojām pārsvarā – individuālais darbs ar tendenci filozofa pašpietiekamai darbībai. Ja zinātnē mūsdienās vairums teorētisku atziņu ir empīriski verificējamas, tad filozofiskās atziņas empīriskai pārbaudei vairumā gadījumu nepakļaujas. Zinātne daudzās pētījumu jomās dod samērā precīzas prognozes. Par filozofiju to nevar teikt. Tādējādi filozofiju nevar uzskatīt par zinātņu zinātņi.

Filozofijas metodoloģiskā funkcija izpaužas noteiktā, samērā konkrētā zinātniskās izziņas aspektā. Pirmkārt, jautājumā par metodēm un to pielietošanu. Filozofijā tiek izmantotas vairākas metodes: dialektikas un metafizikas metode, analīze, sintēze, indukcijas metode, dedukcijas metode, hermeneitikas metode, fenomenoloģiskā metode, konceptuālās modelēšanas metode, aprakstīšanas metode u.c. Filozofija ne tikai izstrādā un pilnveido metodes, bet pēta arī metožu pilnveidošanas nosacījumus: aspektus, diskursus, pieejas, metožu subordināciju un koordināciju, metožu klasifikāciju u.c. Otrkārt, filozofijas metodoloģiskā funkcija izpaužas zinātniskās izziņas kategoriālās struktūras izstrādē. Filozofija piedāvā filozofijas kategorijas. Bez filozofijas kategoriju pielietošanas nevar iztikt neviena zinātne. Tāpat zinātniskajā izziņā vajadzīgas noteiktas kategoriālās shēmas ne tikai zināšanu iegūšanai, bet arī to klasificēšanai un transformēšanai.

Integratīvā funkcija. Mūsdienās līdztekus metodoloģiskai funkcijai filozofijā vērojama integratīvā funkcija. Integratīvā funkcija, pirmkārt, saistās ar zinātnes attīstību. Mūsdienās zinātnes jomā notiek nepārtraukta diferenciācija. Uz jaunu objektu pamata tiek nodalīti jauni un jauni pētījuma priekšmeti, veidojas jaunas zinātņu nozares un apakšnozares. Līdz ar to problemātiska

kļūst kompleksu, sarežģītu uzdevumu risināšana. Zinātnieki bieži vien runā katrs savā valodā. Šādā kontekstā filozofija zinātnē pilda savienjošo darbību, veido kopīgu pamatu: fundamentālus jēdzienus, koncepcijas un teorijas, ko izmanto citas zinātnes. Filozofijas integratīvā funkcija, otrkārt, izpaužas dažādu sfēru, jomu un institūtu integrēšanā. Mūsdienās šāda darbība nepieciešama, piemēram, vienojot politikas, tiesību un morāles sfēras.

Filozofijas **terapeitiskā funkcija** izpaužas cilvēka iekšējās pasaules sakārtošanā, dziedināšanā, garīgā līdzsvara veidošanā. Filozofijas terapeitisko funkciju var saskatīt gan Senās Ķīnas un Senās Indijas filozofijā (daoisms, joga, budisms u.c.), gan antīkajā filozofijā (Sokrata maieutika, Epikūra un stoiķu filozofija), gan viduslaiku un mūsdienu reliģiskajā filozofijā, gan arī modernajās psihoanalīzes, Heidegera, Fuko un Gādamera koncepcijās.

Filozofijas **kritiskā funkcija** izpaužas divējādi. Pirmkārt, filozofija vērs uzmanību uz sabiedrībā esošajām nepilnībām, negācijām, trūkumiem. Aicinot tos pārvarēt, filozofija izvairās no kaila nolieguma, negācijas. Otrkārt, sākot ar Kantu, filozofā attīstās kriticisms attiecībā pret prāta, domāšanas iespējām un rezultātiem. Filozofiskajā refleksijā pati filozofija kļūst par konstruktīvas kritikas objektu. Filozofijas konceptuālās nostājas kritikas jautājumos veido teorētisku pamatu kritiskās domāšanas attīstībai, kas mūsdienās ir svarīga jebkurā cilvēka darbības jomā, bet it īpaši izglītībā (plašāk par to sk. Z. Rubene, 2008).

Aktuāla mūsdienās ir filozofijas **aksioloģiskā funkcija**, kas izpaužas vērtībsistēmas un vērtīborientācijas veidošanā. Mūsdienās, pastāvot dažādiem kultūrvēsturiskiem un reliģiskiem nosacījumiem, visai problemātiski ir izvirzīt uzdevumu – veidot vienotu vērtību sistēmu. Vērtību attīstība mūsdienās notiek dažādu civilizāciju, kultūru un reliģiju mijiedarbības apstākļos. Tādējādi vērtību un vērtīborientācijas jautājumi ir svarīgi gan kultūrā un reliģijā, gan morālē un pedagoģijā, ekonomikā un politikā. Filozofija veic vērtību izpēti, klasificē tās, izstrādā dažādus vērtību sistēmas modeļus, īpašu vērtību pievēršot ētiskajām vērtībām. Šādi izpaužas filozofijas praktiskā orientācija un **ētiskā dimensija**.

Filozofijas funkcijas jāaplūko, ievērojot to **savstarpējo saistību**. Izziņas funkcija ir cieši saistīta ar metodoloģisko, integrējošo un prognostisko funkciju. Kritiskā funkcija izpaužas saistībā ar aksioloģisko funkciju, bet pasaules uzskata veidošanas funkcija – ar terapeitisko funkciju.

Morāle mūsdienu Latvijas sabiedrībā

Turpinot tematu par filozofijas aksioloģisko funkciju, pievērsīsimies ētikai. Pārdomājot ētikas lomu mūsdienu sabiedrībā, vispirms jāprecizē atšķirība starp terminiem **”ētika”** un **”morāle”**. Latvijā, sevišķi plašsaziņas līdzekļos un sarunu valodā, šie termini bieži tiek lietoti ar vairāk vai mazāk identisku nozīmi, bet, piemēram, anglofonajā filozofiskajā literatūrā pastāv

skaidrāks nošķīrums starp ētiku un morāli: ētika ir filozofijas nozare, kuras uzmanības lokā ir morāle, savukārt morāle ir sabiedrībā valdošie priekšstati par normām, vērtībām, tikumiem u.tml. Tāda vai citāda morāle pastāv jebkurā sabiedrībā, bet ētika spriež par galvenokārt par jābūtīgo, par to, kādai morālei vajadzētu būt.

Ko mēs zinām par morāli mūsdienu Latvijas sabiedrībā? Esot daļai no šīs sabiedrības, mums, protams, ir savi subjektīvie vērojumi un priekšstati, taču pamatā tie aprobežojas ar draugu, paziņu un kolēģu loku, kas vēl nedod iespēju spriest par sabiedrību kopumā. Ņemot vērā to, ka Latvijas sabiedrību, kā jebkuru sabiedrību, veido atšķirīgas personības un iedzīvotāju slāņi, grūti izdarīt kādus vispārinošus secinājumus. Parasti, runājot par morāli, mēs pievēršamies galvenokārt negatīvajam, bet pozitīvo uztveram vairāk kā pašsaprotamu – piemēram, to, ka Latvijas sabiedrība kopumā vismaz līdz šim ir spējusi atturēties no vardarbības. Vērojot pēdējā laika notikumus citās Eiropas valstīs, tas vairs nešķiet tik pašsaprotami (cerams, ka 2009. gada 13. janvāra grautiņi Vecrīgā paliks vienīgais izņēmums).

Objektīvāku ainu par morāli mūsdienu Latvijas sabiedrībā varētu sniegt socioloģiskie pētījumi un sabiedriskās domas aptaujas, taču šādu pētījumu ir maz. Kā izņēmumu var minēt pagājušā gadā veiktu aptauju, kurā cilvēkiem bija jāatbild uz jautājumiem, ko viņi uzskata par morāli nepieņemamu. Aptaujā atklājās, ka, piemēram, laulības pārkāpšanu par morāli nepieņemamu uzskata 57% respondentu, kukuļa došanu ceļu policistam – 34%, abortu veikšanu – 29%, daļēju nodokļu nemaksāšanu – 27% (LETA, 2010). Jāņem gan vērā, ka šādās aptaujās jautājumi mēdz būt nepietiekami konkrēti formulēti, turklāt uz tiem sniegtās atbildes ir atkarīgas arī no tā, kā respondenti ir sapratuši uzdotos jautājumus (piemēram, nav skaidrs, vai visos gadījumos "morāli nepieņemams" ir ticis saprasts vienlaikus arī kā "sodāms kā likumpārkāpums").

Tomēr, runājot par minēto aptauju, grūti izvairīties no secinājuma, ka Latvijas iedzīvotāji morāles normu ievērošanu neuzskata par īpaši svarīgu; salīdzinājumam, piemēram, nodokļu nemaksāšanu par nepieņemamu uzskata 79% ASV iedzīvotāju (Brauna, 2010). Morāles jautājumos izšķiroša nozīme ir tradīcijām, un šķiet, ka lielā mērā pie vainas ir Latvijas sabiedrībā dziļi iesakņojies pusgadsimtu ilgušā padomju okupācijas laika mantojums ar tā nepieciešamību pielāgoties, korumpētību, konformismu un ētikas problēmu ignorēšanu. Piemēram, minētajā aptaujā vairāk nekā puse cilvēku atklāja, ka ir zaguši darbavietās (Brauna, 2010). Valda labi zināmais attaisnojums, ka "visi tā dara".

Vienlaikus kopš Latvijas neatkarības atgūšanas ir attīstījusies tendence atdarināt seklākās un ārišķīgākās Rietumu masu patēriecības kultūras izpausmes. Šķiet, ka vislielāko ietekmi uz

ievērojamas sabiedrības daļas priekšstatiem par labu dzīvi atstāj "dzīves stila" žurnāli. Mūsdienās autoritātes vairs nepauž normas, bet vilina un kārdina (Kūle, 2007).

Ētikas kā filozofijas nozares nozīme sabiedrībā

Kāda ir ētikas kā filozofijas nozares ietekme uz mūsdienu sabiedrības morāli? Pirmajā brīdī šķiet, ka šī ietekme ir niecīga. Neliemas, ka sabiedrības morāles prakses veidošanā nozīmīga loma ir profesionālo filozofu publikācijām un atziņām. Atbildes uz filozofiskiem un ētiskiem jautājumiem lielākā daļa Latvijas sabiedrības drīzāk meklē ezotēriskā rakstura publikācijās (kuras grāmatu veikalos parasti atrodamas cieši līdzās filozofijas grāmatām) un viegli uztveramās populārās psiholoģijas grāmatās. Turklāt mūsdienu filozofijā, ieskaitot morāles filozofiju un praktisko ētiku, pastāv atšķirīgi virzieni un viedokļi ne vienā vien jautājumā, kuri varētu interesēt plašāku sabiedrību. Ja nepieciešams, var atrast ekspertus, kas prātīs pamatot pat pretējus viedokļus, piemēram, abortu jautājumā. Filozofija nav "prece", kuru iegādājoties, var iegūt gatavas atbildes. Tā vietā jādomā līdzī, jāsalīdzina dažādi argumenti un viedokļi.

Lielai daļai sabiedrības ir visai aptuvens priekšstats, kas vispār ir filozofija. Aptaujājot studentus par viņu iepriekšējo pieredzi, atklājas, ka tikai samērā niecīgs skaits no viņiem ir saskārušies ar filozofiju kā izvēles priekšmetu skolās. Runājot konkrētāk par ētiku kā filozofijas nozari, situācija ir nedaudz labāka. Latvijas skolās (galvenokārt pamatskolas klasēs) ir ieviesti ētikas kursi, kuru veidošanā ņem dalību arī filozofi. Latvijas augstskolās situācija ir atšķirīga; kā mēs (raksta autori) labi zinām no savas pieredzes, ētikas kurss LLU tiek docēts pirmā kursa studentiem (izvēles kursi ētikā un bioētikā ir ieviesti arī atsevišķu studiju programmu maģistrantiem). Šo mācību priekšmetu un kursu ietekme uz jauno paaudzi visdrīzāk ir dažāda, tā ir atkarīga kā no kursu satura un pasniegšanas metodikas, tā arī no skolēnu un studentu interesēm un dzīves uztveres – ētika var likties gan kā kaut kas interesants un pārdomas rosinošs, gan arī tikai kā atgādinājums par ierobežojošām normām, kuras traucē baudīt dzīvi.

Kādai vajadzētu būt ētikas kā filozofijas nozares un ētikas kursu lomai? Vai ētikas studēšana var cilvēku padarīt labāku? Ir filozofi, kas uz šo jautājumu atbild noliedzoši. Pēc viņu domām, "ētika neaizvieto individuālu lēmumu pieņemšanu un izšķiršanos, nerada ar argumentācijas palīdzību nekādu labu gribu" (Pieper, Thurnherr, 1998, citēts pēc Rubenis, 2005, 10).

Tas nenozīmē, ka šo filozofu skatījumā vispār tiek noliegta ētikas nozīme. Ētika, piemēram, "problematizē morālas rīcības attaisnojuma pretenzijas; analizē morālās valodas specifiku; uzsāk rīcības argumentētu pamatojumu; pamudina vingrināties praktiskajā spriestspējā; izvirza prasību cilvēkam būt morāli kompetentam par savu rīcību" (turpat).

Tomēr jāpievērš uzmanība, ka saskaņā ar šo viedokli morālās spriestspējas attīstība tiek skatīta vienīgi kā daļa no kognitīvo spēju attīstības kopumā. Šādi morālās spriestspējas attīstību skata arī morāles psiholoģijā labi pazīstamā Lorensa Kolberga koncepcija. Individuālam ar pietiekami attīstītām kognitīvajām spējām attīstās arī morālā spriestspēja (kas saskaņā ar Kolberga pētījumiem neizslēdz nozīmīgas individuālās atšķirības morālās spriestspējas attīstības ātrumā un pakāpē; Damon, 1999). Tādā gadījumā audzinātāja uzdevums ir ne tik daudz iemācīt ko pilnīgi jaunu, bet galvenokārt atgādināt par morālo redzes viedokli: "Cilvēkiem daudz biežāk ir nepieciešami atgādinājumi, nevis pamācības" (Dr. Džonsons, citēts pēc Lūiss, 2006, 90).

Apgaismības laikmeta filozofijas uzsvars uz autonoma indivīda racionalitātes attīstīšanu ilgstoši ir bijis valdošais izglītības filozofijā (Haydon, 2003). Tomēr, sevišķi pēdējos gadu desmitos, tas ir ticis pakļauts arī kritikai. Kā norāda apgaismības filozofijas kritiķi, piemēram, Alesdairs Makintairs, diez vai var runāt par "tīru" vispārcilvēcisku racionalitāti, kas būtu pilnīgi neatkarīga no specifiskām domāšanas un praktiskās racionalitātes tradīcijām (MacIntyre, 2003). Runājot par morāli, racionālistiskas pieejas galvenais trūkums ir tas, ka tā neskar emocijas un morālo motivāciju.

Šo iemeslu dēļ pēdējo gadu desmitu ētikā un izglītības filozofijā priekšplānā ir izvirzījusies tikumu ētikas pieeja (ar tikumiem ētikā tiek saprastas visas pozitīvi vērtējamās rakstura īpašības), kuras aizsākumi meklējami Aristoteļa filozofijā (Aristotelis, 1985). Tikumu ētika uzsver pozitīvi vērtējamu morālo dispozīciju ieaudzinašanu, kas ietver sevī ne tikai racionalitāti, bet arī jūtas un motivāciju (Haydon, 2003). Jāatzīmē gan, ka arī apgaismības laika filozofi, piemēram, Imanuels Kants savā vēlīnajā darbā *Morāles metafizika* (1797), aplūkoja tikumus kā nozīmīgu morāles sastāvdaļu (Kant 1983; Rubenis, 2006).

Pedagoģijā tikumu ētikas pieeja ir izvirzījusies kā valdošā, piemēram, ASV, kur tā tiek dēvēta par raksturizglītību (*character education*; Kiope, 2005, 114). Protams, raksturu nevar audzināt ar loģiskas spriešanas palīdzību vien; morālo jūtu un motivācijas attīstībā nozīmīga ir, piemēram, literatūra un vēsture, un vēl jo vairāk tradīcijas, iekšējie likumi, ceremonijas utt. (turpat).

Tomēr, lai kā uzsvērtu emociju, motivācijas un tradīciju lomu, diez vai var uzskatīt par nenozīmīgu arī morālo spriestspēju un zināšanas par ētiku, tās principiem, koncepcijām un problēmām. Jūtām dzīvē ir liela nozīme, taču vienlaikus mēs vēlamies, lai tās saskanētu ar pamatotiem prāta spriedumiem. Zināšanas un kritiska domāšana dod iespēju nepakļauties konformismam, vienkāršotām klišējām un ideoloģiskai manipulēšanai, attīstīt vispārcilvēcisku pieeju ētikas problēmām, kas nav mazsvarīgi mūsdienu globalizācijas apstākļos. Šādā aspektā sava nozīme ir arī ētikas kā filozofijas nozares apguvei. Noslēgumā gribētu minēt dažas aktuālas

tendences mūsu sabiedrības apziņā, kuru izpratnē un risināšanā morāles filozofijai var būt sava loma.

Runājot par mūsdienu Rietumu kultūras ietekmi, jāmin morālā relativisma izplatība sabiedrībā. Morālais relativisms reti kad tiek skaidri formulēts, bet pamatā tas izpaužas pārlicībā, ka ētikai ir līdzība ar personiskās gaumes jautājumiem, attiecībā uz kuriem katrs var izvēlēties sev tuvāko viedokli (vai arī ētika sabiedrības apziņā tiek nesaraujami saistīta ar personiskās reliģiskās pārlicības jautājumiem, kuriem saskaņā ar plaši izplatītu viedokli nav nekāda sakara ar racionalitāti). Līdz ar to ētika tiek saprasta tikai subjektīvi un tātad krasi atšķirīgi no zinātnes, kurā tiek atzīti vispārēji racionalitātes un loģiskas domāšanas kritēriji. Ar šādu skatījumu uz ētiku bieži nākas saskarties, docējot ētikas kursu studentiem.

Minētais skatījums uz morāli un ētiku bieži tiek pieņemts kā pašsaprotams, lai gan totālam morālajam relativismam (t.i., relativismam attiecībā uz *visiem* spriedumiem morāles jomā) mūsdienu morāles filozofijā tikpat kā nav piekritēju, jo pret to var izvirzīt būtiskus pretargumentus (plašāk par to sk. Brāzma, 2008). Turklāt relativisms ne sevišķi veicina kritisko domāšanu, vēlmi pēc argumentētām diskusijām. Ja katrs var vienkārši izvēlēties sev *tuvāko* viedokli, tad nav vajadzības censties noskaidrot, kurš varētu būt *pamatotākais* viedoklis.

Nereti tiek maldīgi uzskatīts, ka relativisms, kas katram ļauj pieturēties pie sev tuvākiem uzskatiem, ir vienīgais veids, kā uzturēt iecietīgu jeb tolerantu attieksmi pret citiem cilvēkiem. Patiesībā totāls relativisms nav savienojams ar prasību būt iecietīgam, jo tad tiek atzīta vismaz viena absolūta norma – esi iecietīgs. Turklāt, vai morālā relativisma noliegums padara cilvēku par neiecietīgu? Pastāv arī cits skatījums uz iecietību kā tikumu: iecietība nenozīmē, ka mēs nedrīkstam saglabāt kritisku attieksmi pret tiem vai citiem uzskatiem. Iecietība nozīmē, ka, kritiski vērtējot cilvēka uzskatus, mēs nedrīkstam sākt nicināt un uzturēt naidīgu attieksmi pret pašu cilvēku, kas šos uzskatus pauž. Šāda izpratne par iecietību veicina kritisko domāšanu un diskusiju kultūru.

Jāatzīmē arī, ka plašsaziņas līdzekļos dažkārt tiek neprecīzi lietoti ar ētiku saistīti jēdzieni. Tas rada dažādus pārpratumus un manipulācijas ar sabiedrisko domu. Piemēram, relativisms sabiedrības apziņā bieži tiek jaukts ar plurālismu un liberālismu. Plurālisms nozīmē vērtību dažādības atzīšanu, taču tas nenozīmē, ka par vērtīgu tiek atzīts jebkas. Savukārt liberālisms ir politiskā ideoloģija, kas krasi nošķir publiskās un privātās dzīves sfēras, taču no šāda nošķīruma neizriet, ka visas izvēles privātās dzīves sfērā ir relatīvas.

Pārdomāta jēdzienu izpratne ir vēl viena joma, kurā var palīdzēt ētikas un filozofijas studijas.

Secinājumi

1. Filozofijas raksturošanā pastāv divas pieejas: substancionālā pieeja, kas meklē filozofijas būtību, un funkcionālā pieeja.
2. Filozofijas loma sabiedrībā mainās saistībā ar sociālekonomiskām un kultūrvēsturiskām izmaiņām. Mūsdienu sabiedrībā aktualizējas filozofijas aksioloģiskā, kritiskā un prognostiskā funkcija.
3. Filozofijas lomas un funkciju izvērtēšanā mūsdienu sabiedrībā nepieciešami plašāki pētījumi, kas līdztekus teorētiskajiem pētījumiem filozofijā ietvertu arī empīriskos pētījumus socioloģijā.
4. Runājot par filozofijas praktisko dimensiju, mūsdienu izglītības filozofija akcentē tikumu ētikas pieeju un raksturizglītību, tomēr nebūtu pareizi noliegt arī ētisko zināšanu un morālās spriestspējas nozīmi. Ētikas problēmu racionāla analīze attīsta kritisko domāšanu un argumentēta dialoga prasmes, sniedz pārdomātu jēdzienu izpratni, dod iespēju nepakļauties konformismam, vienkāršotām klišejām un ideoloģiskai manipulēšanai.

Izmantoto literatūras avotu saraksts

1. Aristotelis (1985) Nikomaha ētika. Tulk. I. Ķemere. R.: Zvaigzne.
2. Brauna A. (2010) Citādie latvieši (intervija ar Arni Kaktiņu). Žurnāls Ir, 5.-11. augusts, 25.-29. lpp.
3. Brāzma G. (2008) Relatīvisma problēmas no antīkās filozofijas līdz mūsdienām. Grām.: Praktiskā filozofija. – Jelgava, LLU. 157.-172. lpp.
4. Damon W. (1999) The Moral Development of Children / Scientific American. August. Pp. 56-62.
5. Haydon Gr. (2003) Moral Education. In: A Companion to the Philosophy of Education. Blackwell publishing. Pp. 320-331.
6. Hesle V. (2011) Tagadnes krīze un filozofijas atbildība. – R.: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
7. Kant I. (1983) Ethical Philosophy. Hackett Publishing Company.
8. Kiope M. (2005) Izglītības sistēma un kristīgās vērtības. Grām.: Kristīgās vērtības un modernitātes izaicinājums. – Filozofijas un socioloģijas institūts. 101.-118. lpp.
9. Kūle M. (2007) Dumpīgais laikmets: vai normas pastāv? E-vēstnesis, 19. septembris.
10. LETA (2010) Būt gejam ir amorālāk nekā nemaksāt nodokļus. Laikraksts Diena, 3. aprīlis, 6. lpp.
11. Lūiss K. S. (2006) Vienkārši kristietība. Tulk. Ģ. Grietiņš. R.: Klints, 2006.
12. MacIntyre A. (2003) Whose Justice? Which Rationality? University of Notre Dame press.
13. Rubene Z. (2008) Kritiskā domāšana studiju procesā. – R.: LU Akadēmiskais apgāds.
14. Rubenis A. (2005) Kas ir tikumu ētika? / LU raksti. 687. sējums Filozofija. 9.-20. lpp.
15. Rubenis A. (2006) Imanuels Kants. Izdevniecība Minerva.
16. Vedins I. (2008) Patiesība un vērtības / RTU zinātniskie raksti, 8.sērija, 14.sēj. – R.: RTU, 109-118 lpp.
17. Бучило Н.Ф., Чумаков А.Н. (2001) Философия.-М.: ПЕРСЭ.
18. Гурина М. (1998) Философия. Пер с фр. – М.: Республика.
19. Канке В.А. (2005) Философия. – М.: Логос.
20. Крапивенский С.Э. (1998) Социальная философия. – М.: Владос.
21. Философия. Под ред. Кокановского В.П. (2003) – Ростов н/Д: Феникс.
22. Степин В.С. (2009) Конструктивные и пригностические функции философии / Вопросы философии. N 1. - С. 5-10.
23. Philosophy as Therapy – Introduction [tiešsaiste]. Pieejams: <http://www.socrethics.com/Folder2/Philosophy-as-Therapy.htm> [skatīts 21.02.2012]